

- az *esélyegyenlőség* lehetséges optimumára (a teljesség utópikus, illuzórikus) való törekvés iránti szolidaritás az információ hozzáféréseiben;
- az információs társadalom, a „cyberspace”, a „virtuális könyvtár” *valóságának kutatásában* megnyilvánuló tolerancia és szolidaritás;
- szolidaritás annak felismerésében és elfogadásában, hogy a globális kommunikációs rendszer társadalmi-tudományos és nem cenzúra jellegű *nemzetközi korlátozásokat* igényel a gazdaság és a szórakoztatási kultúra területén.

Mindezen észrevételek szétszórta, különböző intenzitással és hangsúlyokkal a szolidaritás mint terminológia használata nélkül jelentkeztek a konferencián is. Ennek ellenére esetleg érdemes volna a szolidaritás fogalmával (is) operálni a további kutatásokban, erősíteni a vizsgálódások kifejezetten társadalomtudományi vonatkozásait. A szerző tudatában van annak, hogy észrevételeinek jó része ellenvéleményeket válthat ki.

Jegyzetek

- [1] Kiállítást is rendeztek (szervezője *Vásárhelyi Pál*), amelyet meglehetősen csekély érdeklődés kísért. Magyarországról a BME Könyvtára és a budapesti titkárságú EDEN (európai távoktatási hálózat) volt kiállító.
- [2] Részvételemet a *Soros-alapítvány* 434/1521. sz. pályázata tette lehetővé.
- [3] Az egyik kerekasztalvitát levezető *Nancy John* (USA), az IFLA másodalelnöke sajnálatát is fejezte ki a szakma gyér képviselője miatt, amire reagáltam felszólalásomban. Itt jegyzem meg, hogy voltak már az információs társadalom és a könyvtár(ak) közötti összefüggésekről nemzetközi tanácskozások, mint pl. „Libraries and Publishers as Main Players in the Information Society” 4th European Bielefeld Colloquium (1998. február). Több hasznos információval szolgál e tekintetben is az ISPO (Information Society Project Office), EU DG III/XIII tájékoztató kiadvány összeállítása.
- [4] Közleményem több ponton is kapcsolódik a „Gazdasági és kulturális esélyegyenlőség az információs társadalomhoz vezető úton” c. 022109. sz. OTKA-kutatáshoz.
- [5] A konferencia anyagainak jó része megtalálható az Akadémiai Könyvtár Levéltárában.
Internet: <http://www.unesco.org/webworld/infoethics2/index.htm>

Rózsa György
(„Pro Bibliotheca” Alapítvány)

A folyóirat-gyűjtemény válsága: lemondások

Korábbi tanulmányokra és saját tapasztalataikra támaszkodva a szerzők megvizsgálták, hogyan alakult a folyóiratok lemondása az 1992–1994-es időszakban. Tíz amerikai egyetemi könyvtárát szemléltek ki a vizsgálatban való részvételre, s föltételezték, hogy az így nyert adatok alapján országos tendenciákat is megállapíthatnak.

Az adatok összegyűjtésében és elemzésében a Faxon cég nyilvántartásaira voltak utalva, mivel a vizsgálatba bevont könyvtárak a hazai (az USA-ban kiadott) folyóiratokat ettől a cégtől rendelik meg; így a felmérés is csak a hazai folyóiratokra terjedt ki. Nem foglalkoztak az egyes könyvtárak adataival külön-külön, hanem egyetlen, összevont, virtuális könyvtár folyóirat-gyűjteményének megrendeléseiként és lemondásaiként kezelték az adatokat (1. táblázat).

A tíz egyetemi könyvtár kollektív folyóirat-gyűjteménye a három év összesített megrendelése alapján több mint 200 000 címet tartalmazott. Az elemzést számítógép segítségével végezték el, s csak a leglényegesebb adatokra tértek ki. A tartalmi csoportosításhoz a Kongresszusi Könyvtár szakrendjét használták.

1. táblázat
A virtuális könyvtár összes megrendelt és lemondott hazai folyóirata (1992–1994)

	Megrendelve	Lemondva	Lemondások %-ban	Inflációs ráta
1992	72 585	9 094	12,5%	12,2%
1993	71 119	8 239	11,5%	11,1%
1994	60 923	5 037	8,3%	10,9%
Összesen	204 627	22 370		

Főbb megállapítások

Ahogy csökkent a vizsgált három évben a hazai előfizetett folyóiratok száma, úgy csökkent a lemondások száma és az inflációs ráta is. Ez igazolja az ösztönös megérzést: a folyóirat-gyűjtemények fejlődését a piac határozza meg: a könyvtárak sokkal inkább gazdasági kényszer hatására vizsgálják felül rendeléseiket, nem pedig a használók igényei vagy gyűjteményi megfontolások alapján. A hazai folyóiratok megrendeléseire a folyóiratkeret kevesebb mint felét költi e tíz könyvtár; valószínű, hogy a külföldi előfizetéseket is hasonló mértékben mondják le.

2. táblázat

A virtuális könyvtár teljes folyóiratkerete és hazai folyóirat-előfizetési (USD)

	Összes folyóirat- előfizetés	Összes hazai előfizetés	Hazai megrendelt folyóiratok száma	A hazai folyóiratok átlagos ára
1992	37 481 437	15 299 691 (41%)	72 585	210,70
1993	36 451 129	16 783 648 (46%)	71 119	235,99
1994	40 222 890	14 450 180 (35%)	60 923	237,19

A 2. táblázatból kiderül, hogy nagy összegeket költöttek külföldi folyóiratokra, s hogy a folyóiratkeretet súlyosan terhelték az áremelkedések és a dollár változó átváltási árfolyama. (Természetesen itt az elektronikus folyóiratokra és adatbázisokra fordított kiadásokat is tekintetbe kell venni.) A lényeg azonban az, hogy két év alatt 22%-kal nőttek az előfizetési árak, a rendelkezésre álló költségvetés azonban csak 7%-kal.

A lemondott folyóiratok tartalom szerint nagyjából egyenletesen oszlanak meg a szakterületek között; a fűnyíró elv alkalmazása általában az első reakció a folyóiratkeret csökkenése esetén. Az előfizetett folyóiratok 12,7%-os csökkenésével szemben az előfizetési összeg azonban csak 1,5%-kal volt alacsonyabb. Szám szerint a legtöbbet a természettudományos folyóiratok közül mondtak le (ugyanakkor az átlagár itt emelkedett a legmeredekebben: 18,3%), de százalékosan a humán területek veszítették a legtöbbet. Az előzetes feltételezés, hogy a természettudományi folyóiratokat fenyegeti leginkább a lemondás veszélye, nem bizonyosodott be teljes mértékben. (Természettudományos folyóiratokra a költségvetés 77,9%-át fordították, társadalomtudományiakra 16,1%-át, humánokra 6%-át; az előfizetett címek pedig így oszlottak meg: 45,2%, 35,5%, 19,4%.) Három év alatt összesen 22 000 hazai folyóiratot mondtak le, 2 millió dollár értékben.

A hazai folyóiratok kétharmada van meg egynél több könyvtárban, a maradék egyharmaduk azonban csak egyetlen könyvtárban. Érdekes megfigyelni, és pozitívumnak tekinthető, hogy míg az előfizetett címek száma 16%-kal csökkent három év alatt, addig a duplikált és egyedi címek aránya lényegében nem változott.

Összefoglalva megállapítható, hogy a vizsgálat nem hozott meglepetésszerű eredményeket, de ismételten felhívja mind a kutatók, mind a könyvtárosok figyelmét a folyóiratokra fordítható dollárok eltűnésére. Rámutat arra is, hogy a könyvtárakban alkalmazott integrált rendszerek nem képesek az ilyen elemzésekhez megfelelő adatokat szolgáltatni, s csak a folyóirat-ügynökségek – egyébként üzleti célokat szolgáló – nyilvántartásaira lehet támaszkodni.

A vizsgálat megerősített három előzetes hipotézist: (1) a virtuális könyvtár hajlamos arra, hogy lemondjon egyetlen példányban előfizetett címeket (ezekre esik a lemondások 70%-a), s megtartsa a több példányban járókat; (2) a lemondások és a piaci viszonyok szoros korrelációban vannak; (3) csökken a hazai előfizetett folyóiratok száma valamennyi szakterületen. Nem bizonyosodott be az a hipotézis, hogy a természettudományos folyóiratokat fenyegeti leginkább a lemondás veszélye: ma már valamennyi folyóirat ki van téve ennek.

A jelen vizsgálatban szereplő tíz könyvtár három év alatt 22 370 címet mondott le, könyvtáranként évente átlagosan 746 címet – az átlagos előfizetési árat véve alapul – 68 922 dollár értékben. Ez a tény megdöbbenően összevág két korábbi vizsgálat megállapításával. A lemondott címek száma egyre nő, hogy a csökkenő költségvetés lépést tudjon tartani az inflációs rátával. A piac által kényszerítetten a tudományos könyvtárak elérkezni látszanak a magfolyóiratok gyűjteményéhez. Az egyes szakterületek közötti megoszlás azonban – úgy látszik – változatlanul megtartja a tömeges lemondások előtti időszakban kialakult arányokat.

Szükség van további ilyen és hasonló kutatásokra ezen a területen. Elsődleges igény, hogy jobb információkkal rendelkezünk a speciális gyűjteményekről. A könyvtáraknak újra kell gondolniuk álláspontjukat a források megosztott birtoklását és a könyvtárközi kölcsönzést illetően. Tájékozottaknak kell lenniük egymás gyűjteményeiről, és a gyűjtemények profiljának megváltozásáról. A kollektív döntéshozatalnál jobban tekintetbe kell venni a piaci hatásokat. Végül tovább kell tanulmányozni a folyóiratok, monográfiák és az elektronikus dokumentumok dinamikáját az állományokban. A változás, amelynek tanúi vagyunk, kétségtelenül egészséges, s ha megértjük mozgatóit, jobb kezelői leszünk gyűjteményeinknek.

/CHRZASTOWSKI, T. E.–SCHMIDT, K. A.: The serials cancellation crisis: national trends in academic library serial collections. = Library Acquisitions: Practice & Theory, 21. köt. 4. sz. 1997. p. 431–443./

(Papp István)